

Домініка РАНК
Börries Kuzmany,
Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert

Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2011

Історія міст і містечок України зазвичай мало кого цікавить поза вузьким колом любителів краєзнавства, хіба що йдеться про деякі великі центри або про поодинокі щасливі винятки, до яких відтепер належать і Броди. Присвячену їм книжку Бериса Куцмані¹ з Центральноєвропейського університету в Будапешті лише тому не випадає називати найкращою монографією про Броди, що вона наразі є попросту одинокою науковою працею з історії цього міста. Однак її напевно можна вважати однією з найкращих студій із міської історії загалом, ще й особливо цінною з огляду на те, що Броди тут досліджено як єдину структуру, в взаємодії різних етноконфесійних груп і в цілості культурного, господарського та політичного життя. Не випадково розвідка Куцмані, написана на основі його дисертації (автор – стипендіат докторських програм Сорбони й Віденського університету), здобула низку почесних нагород, зокрема премії імені Отта Борста, Міхаеля Мітеравера та інші.

Книжку цю (що вона, за авторовими словами, є свого роду біографією Бродів у добу Дунайської монархії) написано з кількох перспектив міської історії: у трьох великих розділах, із яких складається праця, розглянуто відповідно економіку, соціальне життя бродівців (структуру населення й узалежності різних страт, політичні й освітні інститути, міжконфесійні стосунки, національні рухи), а також феномен міста як уявного чи дійсного місця пам'яті, його образ у художній літературі, спогадах, щоденниках мандрівників (с. 17).

Аналіз такого широкого кола питань, кожне з яких, власне, може слугувати темою окремого дослідження, потрібен автору задля того, щоби витлумачити поняття периферії. На прикладі Бродів Куцмані обґрунтовує тезу про те, що географічна периферія не конче означає периферію господарську, культурну чи духовну (с. 21).

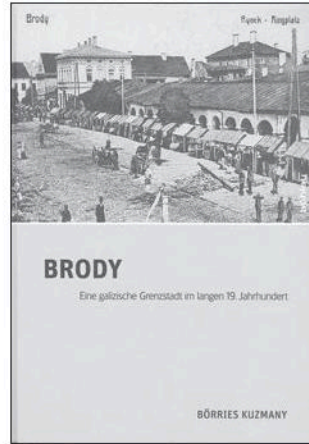
Перший розділ присвячено міській економіці, а її розгляд зіперто як на кількісних, так і на якісних відомостях із архівів України, Австрії, Польщі,

¹ Українською її заголовок можна перекласти як «Броди. Галицьке місто в довгому 19 столітті».

Франції, Німеччини та Росії. Господарська історія міста, вельми динамічна та напружена, виглядає винятковою навіть на тлі цілої Австрійської імперії. Завдяки вдалому географічному розташуванню – на перехресті торгових шляхів і поблизу державних кордонів, – а також геополітичній кон'юктурі (зокрема континентальній блокаді), Броди у XVIII – на початку XIX ст. неабияк розвинули торгову активність. Чималу роль відіграло і те, що 1779 року вони отримали статус вільного торгового міста: цей привілей, зазвичай надаваний портовим містам, на кшталт Трієста, поміж іншого звільняв увезені товари від мита (с. 55). Але із завершенням континентальної

блокади та наполеонівських війн місто поволи почало втрачати позиції. Це було пов'язано як із економічною політикою Австрійської та Російської імперій, так і з внутрішніми процесами у самому місті, зокрема з тим, що його мешканці, економічно цілком залежні від кордону, а отже, від легальних і нелегальних товарних потоків і переміщення людей, порівняно мало приділяли уваги розвитку ремесел, а згодом і промисловости. Відтак поступово, а надто після скасування торгового привілею у 1879 році та посилення конкуренції з боку Тернополя та Підволочиська, які завдяки залізничній колії зміцнили своє транзитне значення, Броди щораз більше уподібнювалися решті малих провінційних містечок Галичини.

Але й за несприятливих часів Броди було доволі важко ввібгати в рамки провінції чи периферії. Навіть позбувшись господарської ролі, вони лишалися одним із чільних осередків культурного і духовного життя, – згадаймо бодай Гаскалу! Та й утрата просвітницької функції, як впливає зі свідчень самих бродівців і спостережень мандрівників та іномістян, не позбавила місто його слави та високої репутації. Скажімо, івритомовна преса (як-от львівський часопис «Ібри Анохі», що виходив у 1865–1890 роках) називала Броди «матір'ю міст єврейських»². Ширший загал єврейства теж надавав їм великої ваги, що добре видно зокрема у творах Шолома-Алейхема. Тож уявлення про провінційність Бродів відбиває передусім погляд із центру, з Відня, який керувався насамперед об'єктивно дедалі гіршими економічними показниками. Куцмані вбачає тут дуже важливий момент: усвідомлення бродівцями свого прикордонного статусу аж ніяк не означає сприйняття ними себе як частини периферії (с. 19).

² Див. *Ibri Anochi* [עברי אנוכי], 20.06.1865. Як і у випадку решти знаних «матерів єврейських міст», на кшталт Салонік тощо, таке йменування (від грецького «μητρόπολις» – «матерне місто») засвідчувало особливий статус.

У другому розділі, присвяченому соціальній та культурній історії міста, заторкнuto дуже широке коло дослідницьких питань, що стосуються переважно взаємодії груп населення, виокремлених передусім за етноконфесійною ознакою. Всередині кожної з тих груп існували свої категорії, як спільні для всіх (приміром, економічна еліта), так і специфічні (рабинат та ін.). Автор зумів показати поля взаємодії різних страт і категорій бродівців (зокрема у царині гімназійної освіти, втім, не тільки), а також проаналізувати творення національної ідеї та поширення її серед євреїв, поляків й українців, що врешті призвело до зростання напруги між ними.

Згадані групи, звісно, були далеко не рівними ані за впливом на побут міста, ані за чисельністю. Скажімо, якщо єврейська громада 1778 року налічувала 7191 особу, а 1921-го – 17 627 осіб, то християн тоді ж було відповідно 2020 і 5867 осіб (с. 345). Отже, хоча впродовж півтора століття частка християн у населенні Бродів зросла від 19% до 25%, а частка євреїв, навпаки, зменшилась від 81% до 75%, єврейська людність, однак, увесь час більше ніж утричі кількісно переважала християнську. Але не сама лише така етнодемографічна особливість забезпечила Бродам славу «Єрусалима Галичини». Єврейська громада тут була не лише великою, а й справді винятково впливовою, її представники, насамперед економічна еліта, широко залучена до міського урядування, часто-густо посідали високі керівні позиції, як-от банкір Маер Калір, що майже два десятиліття, від 1851 до 1870 року, очолював бродівську Торгово-промислово палату – посада для єврея на той час безпрецедентна.

Отже, висвітлювати історію Бродів XVII – початку XX ст., оминаючи єврейство, ясна річ, неможливо з огляду як на численність цієї етнорелігійної групи, так і на її роль у житті міста. Тож не дивно, що Куцмані порушує єврейську тему особливо часто – приміром, чи не в кожному з параграфів другого розділу. Тому його працю можна розглядати і як внесок у студії з модерної єврейської історії. Але найбільша цінність цієї книжки полягає саме в спробі змодельувати спільне поле взаємодії всіх категорій міського населення, тоді як раніше дослідники Бродів воліли говорити – часто в рамках національної парадигми історієписання – лише про котрусь одну, ту чи ту, групу, що існувала ніби в порожнечі (це стосується розвідок як Івана Созанського³, так і Натана Міхаеля Гельбера⁴, Якова Хонігсмана⁵ та інших).

У другому розділі автор розглядає також кордон між Російською й Австрійською (Австро-Угорською) імперіями як один із головних чинників міського життя. Кордон не тільки виконував економічну і політичну функції в обміні товарами і населенням: він відгравав і культурну роль як зона обміну ідеями. Куцмані показує це, зокрема, на прикладі Гаскалі та маскілів,

³ Іван Созанський, *З минулими містами Бродів. Причинки до історії міста в XVII ст.* (Львів, 1911).

⁴ Nathan Michael Gelber, *Toldotjehu dej Brodi 1584–1943* (Jerusalem, 1955); на івриті: «תולדות יהודי ברודי: ה'שמ"ד–תקמ"א אל גלבר, נחן מיכאל גלבר, תולדות יהודי ברודי: ה'שמ"ד–תקמ"א».

⁵ Яков Хонигсманн, *Евреи города Броды* (Львов, 2001).

які подорожували між двома імперіями і жили там чи там обабіч кордону. Авжеж, ідеться про відомі сюжети: приміром, Аврагам Бер Готльобер, маскіл з Російської імперії, знаний під псевдом Магалалель та акронімом Абаґ, певний час жив і працював у Бродах, про що й написав у своїх «Спогадах та мандрах»⁶. Куцмані, втім, узагальнює поодинокі випадки і доводить, що для поширення ідей Гаскалі політичні кордони не мали жодного значення (с. 14).

Погоджуючись із цією тезою, варто додати, однак, що хоча певні засадничі ідеї єврейського Просвітництва, як-от популяризація світської освіти, інтеграція у життя держави та суспільства тощо, були спільними для всього прогресивного єврейства Центрально-Східної Європи, Гаскала мала і яскраві регіональні відмінності. Приміром, якщо на Галичині центральною проблемою для Гаскалі тривалий час лишався хасидизм, то для польських чи литовських маскілів він не становив ані серйозної загрози, ані інтересу⁷. Подібно і в мовній політиці: зазвичай маскіли закликали вивчати державну мову, російську чи німецьку, але на Галичині їм ішлося про польську, адже тут Гаскала була вельми пов'язана саме з польською культурною традицією. Отже, політичні бар'єри все ж впливали на виникнення специфічних властивостей такого масштабного ідеологічного руху, як Гаскала.

У третьому розділі читачеві запропоновано подивитися на Броди очима мандрівників, письменників і журналістів, чії візії, звісно, передусім відбивали їхні світогляди. Це цілком узвичаєна річ: часто-густо люди бачать певне місто саме так, як його змальовано на сторінках тих чи тих творів, а надто популярних. Нині для загалу Броди є насамперед містом, яке описав Йозеф Рот⁸, і Куцмані дуже переконливо показує, як той витворює уявний ностальгійний образ австрійської периферії, зниклого по Великій війні світу ліберальних цінностей. Цей образ суттєво відрізняється від того, що конструює Шолом-Алейхем, для якого Броди є аж ніяк не периферією, а натомість першим справжнім містом на шляху на Захід. Зрештою, і сам Берис Куцмані відвідав Броди, аби скласти про них власне уявлення; його враження, проілюстровані гарними світлинами, викладено в книжці.

Дослідження споряджено численними додатками – статистичними схемами, таблицями та графіками, уривками з художніх творів, покажчиками імен і географічних назв, мапами та іншим ілюстративним матеріалом. Докладні авторові пояснення стосовно використаної методології, поняттєвого апарату, добору джерел тощо полегшують розуміння тексту і допомагають уникнути непорозумінь, надто щодо термінології.

Звісно, тему історії Бродів книжка не вичерпує і лишає місце для дальших досліджень. Приміром, такі сюжети, як перебіг Гаскалі в Бродах,

⁶ Avraham Ber Gottlober. *Zikhronot u-masa'ot* (Jerusalem: Mosad Bialik, 1976); на івриті: אברהם בר גוטלובר, זכרונות ומסעות.

⁷ Див. Marcin Wodziński, *Haskala and Hasidism in the kingdom of Poland* (Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2005).

⁸ Joseph Roth, *Werke*, 3 Bände herausgegeben von Dieter Kliche (Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1990).

її трансформація у єврейський національний рух, витворення єврейським населенням міста нових національних ідентичностей, наразі радше викликають нові запитання, аніж дають відповіді. Не вичерпано і джерельну базу, а надто коли йдеться про івритомовні матеріяли, зокрема періодику, мемуари бродських євреїв і документи міської єврейської громади. Поза тим усім майбутнім дослідникам як самих Бродів, так і міської історії взагалі праця Куцмані дає змогу на прикладі одного порівняно невеликого міста побачити історичні процеси та явища в усій складності й узаємодії різних контекстів, груп і чинників, а також усвідомити плинність будь-яких уявних і дійсних кордонів.